

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 201

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE BİR METAFİZİĞİ
ve
FÂRÂBÎ'NİN EL-VAHİD VE'L-VAHDE İSİMLİ ESERİ

Doç. Dr. Cevdet Kılıç

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj / Kapak
CİNAS GRAFİK
Baskı / Cilt
SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Caddesi Kültür Çarşısı No:7 / 101-102
İskitler - Ankara Tel: 0 312. 341 00 02
(Sertifika no: 14721)

1. Baskı: Haziran 2014

ISBN: 978-605-5482-73-2

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

*İslâm Düşüncesinde
Bir Metafiziği
ve
Fârâbî'nin
El-Vahid Ve'l-Vahde
İsimli Eseri*

Doç. Dr. Cevdet KILIÇ

Ankara 2014

Cevdet KILIÇ

1971 Artvin/Şavşat/Demirci köyü doğumlu. İlköğrenimini köyünde, Ortaokul ve Lise öğrenimini Rize’de tamamladı. İlahiyat Fakültesini Ankara Üniversitesi’nde okudu. Yüksek Lisans ve doktorasını da aynı üniversitede tamamladı. Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik ve idarecilik yaptı. Bir süre Talim ve Terbiye Kurulu’nda çalıştı. Daha sonra, Fırat Üniversitesi İlahiyat fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalında öğretim üyesi oldu. Doçent olduktan sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne geçti. Halen aynı fakültede felsefe öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yapmaktadır.

Cevdet KILIÇ’ın İslâm Felsefesi alanında bilimsel yayınları vardır. Bunun yanı sıra çalışma alanlarıyla ilgili radyo ve televizyon programlarına katılan Kılıç’ın panel, konferans ve sempozyumlarda tebliğleri vardır.

Evli ve dört erkek çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	9
ÖN SÖZ.....	11
GİRİŞ	
BİR KAVRAMI.....	15
I. BÖLÜM	
YUNAN'DAN İSLÂM DÜŞÜNCESİNE BİR KAVRAMI	21
II. BÖLÜM	
FÂRÂBÎ'NİN <i>KİTABU'L-VAHİD VE'L-VAHDE</i> İSİMLİ ESERİNDE BİR/LİK VE ÇOK/LUK KAVRAMI	39
A. <i>KİTABU'L-VAHİD VE'L-VAHDE</i> 'NİN MUHTEVA ANALİZİ.....	39
B. FÂRÂBÎ'NİN <i>KİTABU'L-VAHİD VE'L-VAHDE</i> İSİMLİ ESERİNDE “BİR/LİK” VE “ÇOK/LUK” KAVRAMI	43
1. Bir Kavramı.....	43
a. Bir Kavramının Metafizik Boyutu/ İlk/Bir/Zorunlu Varlık'ın Birliği.....	43
b. Bir Kavramının Mantıksal ve Ontolojik Boyutu	46
1. Cins Yönüyle Bir	47
2. Tür/nev' Yönüyle Bir.....	48
3. Araz Yönüyle Bir	48
4. Sayısal Bir.....	50
5. Bölünme Özelliği Olan Bir.....	52
6. Mahiyetiyle Belirgin Olan Bir.....	54
7. Çok'un Bir Parçası Olan Bir	58

8. Çok'tan Bir Cüz' Olmayan Bir	60
2. Çok Kavramı	61
a. Bir'in Mukabili Olan Çok	63
b. Bir'den Meydana Gelen Çok	67
SONUÇ	69
BİBLİYOGRAFYA	71
<i>el-Vahid ve'l-Vahde</i> (Eserin Tercümesi)	79
BİR ve BİRLİK	81
[BİRİNCİ BAB]	81
[KENDİSİNE 'BİR' DENİLENLER]	81
[1. Fasıll: Çokluğun Bir Cinste, Bir Türde veya Bir Arazda Uyuşması Hakkında Söylenen 'Bir']	81
[2. Fasıll: Sayısal 'Bir']	84
[3. Fasıll: Bölünme Özelliği Olan 'Bir']	86
[A. Bitişken/Muttasıl Bir]	86
[B. Bileşik/Mü'telif Bir]	88
[4. Fasıll: Mahiyetiyle Belirgin Olan 'Bir']	89
[İKİNCİ BAB]	95
[KENDİSİNE 'ÇOK' DENİLENLER]	95
[5. Fasıll: 'Bir'in Mukabili Olan 'Çok']	95
[A. Herhangi Bir 'Çok'un Mukabil Olmadığı 'Bir']	95
[B. Herhangi Bir 'Çok'un Mukabil Olduğu 'Bir']	96
[6. Fasıll: 'Bir'den Meydana Gelen 'Çok']	97
[A. Ârızi Olarak İlişen 'Bir'den Meydana Gelen 'Çok'un, O 'Bir'in Mukabili Olan 'Çok'un Aynı Olması]	97

[B. 'Bir'den Ortaya Çıkan ve Yine O 'Birin Mukabilindeki Çok' Olan Çok].....	98
[C. 'Bir'den Ortaya Çıkan ve Fakat O 'Birin Mukabilindeki Çok' Olmayan Çok].....	99
[7. Fasıl: Çok Hakkında Kullanılan 'Bir'in Mevzuu]	101
[A. 'Bir'in Kendileri Hakkındaki Kullanımının Doğrulanmasında 'Çok Olmaya' İhtiyaç Duyanlar].....	101
[B. 'Bir'in Kendileri Hakkındaki Kullanımının Doğrulanmasında 'Çok Olmaya' İhtiyaç Duymayanlar] ...	103
[C. Bazen 'Çok' Olan Bazen de 'Çok' Olmayanlar]	103
[ÜÇÜNCÜ BAB]	105
[ÇOK VE BİR]	105
[8. Fasıl: Birin Çeşitleri ve Ona Mukabil Olan Çok'un Çeşitleri].....	105
[9. Fasıl: Birin Sınıflarından Her Bir Sınıftan Ortaya Çıkan Çok, Diğer Sınıftan Ortaya Çıkan Çoktan Başkadır].....	108
[DÖRDÜNCÜ BAB]	111
[BİR VE ÇOK]	111
[10. Fasıl: Çok'un Bir Parçası Olan Bir].....	111
[11. Fasıl: 'Çok'tan Bir 'Cüz' Olmayan 'Bir']	113
[12. Fasıl: Hakkında "O Birdir" Denilenleri Bir Araya Getirenler]	115
[BEŞİNCİ BAB]	119
[KENDİSİNE BİR DENİLENLERİN ÖZETİ]	119
[13. Fasıl: Bir, Birçok Yönden Kullanılır]	119
Kitabu'l-Vahid ve'l-Vahde İsimli Eserin Arapça Metni	122

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.mad.	Adı geçen madde
a.g.tez.	Adı geçen tez
a.g.yer	Adı geçen yer
a.mlf.	Aynı müellif
AÜSBE.	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜİF. yay.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
FÜİFD.	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz.	Hazırlayan
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Krş.	Karşılaştırın
Mad.	Maddesi
MEBİA.	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
MÜSBE.	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MÖ.	Milattan Önce
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ss.	Sayfadan sayfaya
s.	Sayfa
sa.	Sayı
SÜİFD	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	Tahkik eden
trsz.	Tarihsiz
USA.	Amerika Birleşik Devletleri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı

ÖN SÖZ

İslâm düşüncesinin önemli bir siması, büyük Türk-İslâm filozofu ve *el-Muallimu's-Sâni* diye anıla gelen Fârâbî (870-950), yaşadığı çağdaki entelektüel düşünce ortamında felsefenin çeşitli disiplinleriyle derinlemesine meşgul olmuş ve bu alanda pek çok ilk orijinal eserler kaleme almıştır.

Yetiştığı ortamdan serdettiği fikirleriyle yüzyıllardır Doğu ve Batı'da pek çok takipçi bulunmaktadır. Yaşadığı çağın görüş tarzı çerçevesinde mantık, felsefe, siyaset ve musiki gibi felsefenin önemli alanlarında derinlemesine meşgul olmuş ve bu alanda nitelikli pek çok çalışma yapmıştır. Aradan geçen asırlara rağmen hala modern araştırmaların Fârâbî'ye yer ayırması, bilimsel çalışmalara konu olması, eserlerinin bugün hala çeşitli dillerde tercüme edilmesi, insanlığı aydınlatmaya ve felsefe yolunda olanlara yol göstermeye devam etmekte olduğunu göstermektedir.

İslâm dünyasında Arap diliyle düşünüp yazan bir filozof olarak Fârâbî'nin düşünceleri, İslâm felsefesinin etrafında dolaştığı bütün temel meselelerin vazedilip bir dereceye kadar çözümlenmesinde bir kalkış noktası olmuştur. Sistemci ve sentezci bir filozof olarak Fârâbî'nin ilk orijinal salt felsefe yazılarıyla bu alana ait terminolojinin kurulmasına ve yerleşmesine katkısı büyük olmuştur. Aynı zamanda kendisinden önceki filozofların görüşlerini alıp bunları kendi entelektüel çevresine uyabilecek yeniden inşa etme tarzında eklektik bir yöntem benimsemiştir. Bunun izlerini genel felsefesinde görebildiğimiz gibi mantık ve siyaset felsefelerinde de görmekteyiz. Onun geleneği, İskenderiye geleneğindeki Yeni Aristotelesçiliğin, İslâm düşünce coğrafyasında yeni kültürel kalıplarına uyarlanması sebebiyle bir devamı ve geliştirilmiş bir şekli olarak oluşturulmuştur. Öte yandan aynı şeyi Yeniplatoncu felsefe geleneği için de söylemek mümkündür. Çünkü Fârâbî aynı zamanda İslâm düşünce geleneğinde Yeniplatonculuğun ilk ciddi öğrencisi ve kurucusu olarak da bilinmektedir. Fârâbî'nin düşüncesindeki Yeniplatoncu unsur, en bariz şekilde kozmolo-

jinin merkezi bir bölümünü oluşturan sudûrcu şemada görülmektedir.¹

Elinizdeki bu çalışma bütün bu söylediklerimiz çerçevesinde değerlendirilecek bir eser olan Fârâbî'nin *Kitabu'l-Vahid ve'l-Vahde* isimli eserin tercümesi ve değerlendirilmesi üzerinedir. Bu zamana kadar bu eser düşünce dünyamıza Türk diline çevrilmiş şeklinde okuyucunun karşısına çıkmış değildir. Bu eserin varlığından ve Fârâbî'ye aidiyetinden Türkiye'de ilk defa Ahmet Ateş bahsetmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından çıkan Fârâbî Tetkikleri I isimli eserde Ahmet Ateş "Fârâbî'nin Eserlerinin Bibliyografyası" isimli makalesinde Fârâbî'nin böyle bir eserinin var olduğunu bildirmiştir. (Bkz.: Fârâbî Tetkikleri, İÜEF. Yay., İstanbul 1950, s. 126). Bu eserin tahkik, takdim ve notlarıyla birlikte ilk Arapça basımı Harvard Üniversitesi öğretim üyelerinden Muhsin Mehdi tarafından 1989 tarihinde Casablanka'da yapılmıştır. Eserin İngilizce önsözünde Muhsin Mehdi, Fârâbî'nin bir ve birlik kavramının kullanımında kapalı ve zor anlaşılır üslubuna değinmiştir. Arapça kaleme aldığı takdim yazısının girişinde ise, bu eserden ilk bahseden Fârâbî'ci filozoflardan söz etmiştir. Yine bu eseri elde etmede ve tüm yazmaları karşılaştırarak tahkikini yapmada yaptığı çalışmalar üzerinde durmuştur. Bu eser, MEB İslâm Ansiklopedisi "Fârâbî" maddesinde eserleri arasında zikredilmezken TDV. İslâm Ansiklopedisinde Fârâbî'nin eserleri arasında zikredilmektedir (bkz.: Mahmut Kaya, "Fârâbî", D.İ.A., C. XII, İstanbul 1995, s. 160). Mehmet Dağ'ın Fârâbî'den çevirdiği *Uyunu'l-Mesail* ile *Fusûs Fi'l-Hikme* isimli eserlerin girişine yazdığı Fârâbî'yi tanıttığı yazısında bu eserden de bahsetmiştir. (Bkz.: Mehmet Dağ, "Fârâbî'nin İki Yapıtı" OMÜİFD., Samsun 2003, sa.: 14-15, ss. 17-73, s. 23) Muhsin Mehdi, Ayasofya Kütüphanesinin 3336 ve 4839 numaralı

¹ Muhammed el-Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlahi Yönü*, çev.: Sabri Hizmetli, Ankara 1992, s. 345; Burhan Köroğlu, *İslâm Kaynakları Işığında Yeni Platoncu Felsefe*, MÜSBE., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 244 vd.; Reisman, David C., "Fârâbî ve Felsefe Müfredatı", *İslâm Felsefesine Giriş* edit: Adamson, Peter, Taylor Richard C., çev.: Cüneyt Kaya, İstanbul, 2007, s. 59.

bölümde yer alan el yazma eserleri kullanarak tahkikli neşrini yapmıştır.

Fârâbî'nin pek çok eseri, gün yüzüne çıkmış olmasına rağmen, *Kitabu'l-vahid ve'l-Vahde* isimli eseri pek fazla bilinmemekteydi. Aynı zamanda henüz dilimize kazandırılmış ve yayımlanmış değildi. Bu nedenle Fârâbî'nin mantığının ve felsefesinin düşünce dünyamızda daha yakından tanınması için en azından, filozofumuzun diğer felsefi disiplinlerde kaleme aldığı eserleri kadar önemli olduğuna kani olduğumuz bu eserin hem tercümesinin ve hem de üzerinde çalışılmasının gerekliliğini düşündük. Bunun için Aristotelesçi ve Yeniplatoncu felsefe geleneğinin tesirlerinin görüldüğü eserde aynı zamanda bu iki geleneğin bir sentezi olarak da görülmesi mümkündür. Bu yaklaşım tarzı kendinden sonra oluşacak olan felsefi geleneğin de bir kalkış noktası olarak karşımıza çıkacağından Fârâbî'nin eserleri ve düşünceleri daha bir önem kazanmaktadır.

Biz bu eseri, Bir kavramı ve Fârâbî'nin eseri üzerine kaleme aldığım makaleyi ve yayımladığım tercümeyle bir araya getirerek bir kitap haline sunmak istedim. Bunu yapmadaki amacım böyle bir eserin daha yakından tanınması ve bilinmesi için hem bir kavramı hakkında hem de filozofumuzun eseri hakkında kaleme aldığım makaleyi bir arada okuyucuyla buluşturmak. Bir kavramı üzerinde kaleme aldığım Felsefi Düşünce Bir Kavramı, (Aristoteles ve Plotinus Felsefelerindeki Bir Kavramının İbn Sînâ Felsefesine Yansımaları) Dini Araştırmalar, Aralık 2006'da Farabi'nin Kitabu'l-Vahid ve'l-Vahde İsimli Eserinde Bir/lik ve Çok/luk Kavramı, FÜİFD. 13/2 Elazığ 2008 de yayımlanmıştır. Eserin tercümesini ise Fırat Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisinin 13/2 sayısında 2008'de yayımlanmıştır.

Eserin giriş kısmında Bir kavramı üzerinde durulmuş ve kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Bu meyanda İlkçağ filozoflarından Pythagoras, Aristoteles ve Plotinus felsefelerinde Bir'in anlamları üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Fârâbî'nin yaşadığı döneme kadar geçmiş İslâm filozoflarından Kindî ve İhvân-ı Safâ'nın ve kendinden sonra yaşamış olmasına

rağmen İbn Sînâ'nın Bir kavramı hakkındaki düşüncelerine kısaca yer verilmiştir. Aynı zamanda bir kavramı ile ilgili kadim kültürlerle, Ezoterik geleneklere ve Hint düşüncesine de kısaca temas edilmiştir.

Biz de Fârâbî'nin bu kıymetli eserini Türk okuyucusuna sunmak bir Türk-İslâm filozofu olarak Fârâbî'nin fikirlerinin daha iyi ve daha yakından anlaşılması için küçük ve mütevazı bir katkı sağlamayı amaçladığımız bu tercümede, Muhsin Mehdi'nin yayımladığı bu eseri esas aldık. Satır aralarında bu kitabın sayfa numaralarını verdik. Fârâbî'nin bu eseri gerçekten kapalı ve anlaşılması zor bir üslupla yazılmış eserlerden biridir. Bu nedenle tercümesinde hayli zorlandığımız yerler olmuştur. Bu nedenle mükemmel ve hatasız bir tercüme yaptığımız iddiasında değiliz. Bu eserin tercümesinde karşılaştığımız zorlukları birlikte aşmaya çalıştığım arkadaşlarıma ve hocalarıma buradan teşekkür ediyorum.

Özellikle değerli dostlarım ve eskimez eski mesai arkadaşlarımla Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT ve Prof. Dr. Mehmet ERDEM ile, Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ'a en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Cevdet KILIÇ
Samsun 2014